

Джерела та література

1. Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939-1959). Суспільно-правовий та історико-правовий аналіз. – Рівне – Івано-Франківськ, 2001. – 335с.
2. Бандера С. В десяту річницю творення Революційного проводу ОУН (10.02.1940) // Бандера С. Перспективи Української революції. – К., 1999. – 640 с.
3. Віра М. Сім літ визвольних змагань (1938-1945). – Буенос-Айрес, 1946. – 302 с.
4. Віртуози брехні і ошуканства // Нове українське слово. – 1943. – 11 березня. – С. 3.
5. Вятрович В. Закордонні рейди УПА як засіб реалізації національно-демократичних революцій у країнах Центральної та Східної Європи: Автореф. дис. ... канд. істор. наук / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, – Л., 2003. – 16 с.
6. Городиська-Іванчишин І. Спомин про участь в південній похідній групі ОУН 1941-1943. – Торонто: Гомін України, 1997. – 53 с.
7. Городиський З. Українська Національна Рада. Історичний нарис. – К.: КМ Academia, 1993. – 144 с.
8. Дужий П. Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1998. – 256 с.
9. Кентій А.В. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941-1942 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 201 с.
10. Кентій А.В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929-1941 рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – 200 с.
11. Киричук Ю. Історія ОУН-УПА. – К.: Либідь, 1999. – 308 с.
12. Климишин М. В поході до волі. – Торонто, 1975. – Т. 1. – 512 с.
13. Климишин М. Похідні групи ОУН. – Торонто: Альманах „Гомін України”, 2001. – 220 с.
14. Косик В. Україна в Другій світовій війні. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 1998. – Т. 2. – 383 с.
15. Лисенко О.Є. Збройна боротьба ОУН(М), ОУН(Б) та Української повстанської армії // Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети / За заг. ред. Кузьмука О.І. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – С. 219-229.
16. Молодь бореться // Нова Україна. – 1943. – 13 січня. – С. 1.
17. Мудрик-Мечник С. Революційна ОУН під проводом Степана Бандери. – Стрий: ТОВ ”УВІС”, 1993. – 312 с.
18. Націоналізм і п'ята заповідь // Націоналіст. – 1943. – 25 квітня. – С. 2.
19. ОУН: минуле й майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – 303 с.
20. Патриляк І.К. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940-1942 роках. – К.: КНУ ім. Т.Шевченка, 2004. – 598 с.
21. Пришляк Я. За Україну! – К.: Либідь, 1993. – 105 с.
22. Радзевич К. Перша київська похідна група ОУН // На зов Києва. – Торонто, 1974. – С. 15-41.

Келембет С.М.**КНЯЗІ НЕСВІЗЬКІ, ЗБАРАЗЬКІ ТА ВИШНЕВЕЦЬКІ – ГЕДИМІНОВИЧІ ЧИ НІ?**

Серед аристократичних феодальних династій, представники яких відігравали видатну роль в історії українських земель Литовсько-польської доби, особливе місце належить роду князів Несвізьких та їх прямих нащадків – Збаразьких і Вишневецьких (менш відомими галузями цього ж роду були Порицькі та Воронецькі). Досить назвати такі імена, як кн. Федько Несвізький – головний захисник Східного Поділля від польської агресії у 1430-х рр.; кн. Дмитро Вишневецький – знаменитий козацький ватажок середини XVI ст., відомий у народі під прізвиськом Байди; кн. Ієремія Вишневецький – навпаки, «ворог № 1» повсталих козацько-селянських мас у середині XVII ст. (а його сина Михайла навіть було обрано королем Речі Посполитої). Разом з тим походження Несвізьких є одним з найгостріших питань, які лише знала історико-генеалогічна наука про князівські роди Великого князівства Литовського. Досить сказати, що у польській історіографії полеміку з цього питання називали не інакше, як «генеалогічною війною».

Ми не випадково згадали саме про польську історіографію, оскільки в історіографії вітчизняній дана проблема, якщо не помиляємося, спеціально не висвітлювалася, хоча стосується вона безпосередньо нашої історії, точніше – історичної генеалогії нашої середньовічної аристократії. Це стало основною причиною написання даної статті. Крім того, вважаємо, що аргументація учасників полеміки (яка велася на сторінках польської періодики) має потребу в, скажімо так, підсумковій, чіткій систематизації та аналізі. Нарешті, існують деякі аргументи, які залишилися поза увагою польських дослідників і які, сподіваємося, допоможуть дати остаточну відповідь на питання, поставлене у заголовку статті.

Родова традиція князів Збаразьких та Вишневецьких, зафіксована від середини XVI ст., проголошувала їх нащадками правлячої литовської династії Гедиміновичів. А саме, своїм предком вони вважали кн. Корибуга-Дмитра Ольгердовича (востаннє згадується у 1404 р.), через що Збаразькі, а згодом і Вишневецькі часто додавали до свого прізвища слово «Корибутович», «Корибут». Ця версія майже три століття домінувала і в старій литовсько-польській історіографії. Але у 1867 р. проти неї виступив К. Стадницький, який у польській науці справедливо вважається першим історіографом династії Гедиміновичів.

На думку Стадніцького, Збаразькі почали титулуватися князями лише у середині XVI ст., отримавши цей титул від польського короля або, більш вірогідно, взагалі присвоївши його самовільно. Коли ж їм довелося конструювати свій родовід, то «новоспечені» князі начебто скористувалися послугами догідливих письменників (зокрема, Папроцького та Стрийковського), які розробили для них наступну схему походження. У 1430-х рр. діяв руський кн. Федько Несвідський (від Несвіда у Луцькому повіті), який в одному документі називає своїм володінням Збараж. Цього Федька і «зробили» предком Збаразьких, а задля більшої знатності штучно ототожнили його з його сучасником, кн. Федором Корибутовичем. Що ж стосується справжнього походження Збаразьких, то Стадніцький вважав їх нащадками пана Дениски Мукосійовича, про якого документально відомо, що у 1442 р. він отримав Збараж у пожиттєве володіння від вел. князя Казимира [26, s. 105-109].

Дуже скоро стало зрозуміло, що екстравагантна версія Стадніцького має бути відкинута хоча б тому, що вона суперечить документальним даним. Зокрема, було виявлено ряд документів, де Збаразькі вже у середині XV ст. виступають з князівським титулом [6, s. 54-55, 69 і т. д.], причому окремо від Дениски Мукосійовича та його синів [6, s. 57, 61]. Знаменитий Й. Вольф вже не сумнівався у князівському походженні Збаразьких, а їхнім предком цілком справедливо вважав кн. Федька Несвізького. Разом з тим Вольф, слідом за Стадніцьким, заперечував тотожність Федька з Федором Корибутовичем, вважаючи їх різними особами [29, s. 156-158]. Ця версія була прийнятою в польській історіографії протягом наступної чверті століття.

У 1910 р. до питання про походження кн. Збаразьких та Вишневецьких долучився відомий російський спеціаліст М. Баумгартен. Дослідник підтримав стару версію про їх походження від Федора Корибутовича, якого ототожнював з Федьком Несвізьким [1]. А у наступному році, не знаючи про роботу Баумгартена, на захист цієї ж версії виступив Й. Пузина. Його перша стаття, опублікована у львівському часопису «Місячник геральдичний», викликала у польській історіографії дуже жваву полеміку: протягом 1911 – 1914 рр. на сторінках цього ж часопису з'явилося аж 11 публікацій, присвячених проблемному питанню. Оponentами Пузини [15-17] виступили З. Радзімінський [19-21], В. Семкович [23], К. Соханевич [25]; А. Прохаска, спочатку підтримавши Радзімінського [13], потім приєднався до Пузини [14]. Після Першої світової війни «генеалогічна війна» продовжилася. У 1925 р. Семкович навів на користь своєї версії нові, досить важливі аргументи [24]. Пузина відповів лише у 1930 р. великою, але по своїй суті непереконливою статтею [18].

Що стосується статей Й. Пузини, то не можемо не відзначити, що вони написані на дуже низькому науковому рівні, причому в надзвичайно самовпевненому, майже хамському по відношенню до своїх опонентів стилі. Кожен спеціаліст, який читав ці статті, напевне, погодиться з тим, що їх автор постійно порушує правила логічної аргументації (наприклад, приділяє велику увагу критиці незначних, другорядних помилок, створюючи загальне враження про некомпетентність опонентів, в той же час залишаючи без конструктивної критики їх основні аргументи). Часто порушується логічний закон достатньої підстави, коли далеко сягаючи висновки базуються ледь не на голому місці, причому надалі вони сприймаються вже як беззаперечні факти. Недарма основні публікації Пузини (не лише з проблематики нашої статті) викликали у польській же історіографії справдливую та конструктивну критику.

Єдине, в чому погоджуються між собою всі вищезгадані дослідники (за виключенням К. Стадніцького) – це факт походження кн. Збаразьких та Вишневецьких від Федька Несвізького. Дійсно, кн. Федько в оригінальній грамоті 1434 р. на першому місці серед своїх володінь називає Збаразьку волость [4, s. 130, № 71]. А у 1463 р. цю волость ділять між собою князі Василь, Семен та Солтан Васильовичі [6, s. 54-55, № LVII]. Причому один з них, Семен, у 1461 р. виступає з прізвиськом Несвізького [6, s. 53, № LVI], а знак на його печатці відрізняється від знаку Федька всього лише положенням одного з елементів (пізніше він став гербом кн. Збаразьких) [24, s. 200, рг. 2].

Отже, переходимо до аргументації обох версій стосовно походження Федька Несвізького. При цьому вважаємо достатнім викласти лише основні, суттєві аргументи та контраргументи сторін, пропускаючи розмірковування другорядного значення. Почнемо з версії М. Баумгартена та Й. Пузини, які, нагадую, ототожнювали Федька Несвізького з Федором Корибутовичем.

1) Родова традиція кн. Збаразьких та Вишневецьких, які вважали себе нащадками Корибута Ольгердовича. М. Баумгартен зазначив, що вперше ця традиція фіксується у підпису кн. Стефана Збаразького на оригінальному документі Люблінської унії 1569 р. [1, с. 28]. Дійсно, в тексті вказаного документу, а також у легенді на привішеній до нього печатці, кн. Стефан Збаразький, воєвода Троцький, виступає з паралельним прізвиськом «Koributowicz» [5, s. 346, 355]. На це можна відповісти, що хронологічний відтинок між смертю Корибута та виникненням традиції про походження від нього Збаразьких складає близько 150 років; за цей час пам'ять про справжнє походження роду цілком могла забути, та й свідків належності Збаразьких до династії Гедиміновичів знайти було неможливо. Крім того, точно відомо, що у ряді випадків пізня традиція про походження князівських родин виявилася хибною. Зокрема, доведено, що кн. «Любартовичі»-Сангушки насправді походили не від Любарта, а від Ольгерда Гедиміновича; кн. «Коріатовичі»-Курцевичі – не від Коріата, а від Наримунта Гедиміновича.

2) Відомості, наведені у Хроніці М. Стрийковського (1582 р.) та більш пізніх творах, що спиралися на це джерело. Стрийковський, розповівши про відібрання від Дмитра-Корибута Сіверського князівства (1393 р.), далі повідомляє, що взамін за Сіверщину вел. кн. Вітовт надав йому Браслав, Вінницю, Соколець і Кременець; незабаром же сам Дмитро-Корибут збудував у своїх нових володіннях Вишневець та Збараж. Його син, Федір або Федько Корибутович, пізніше воював з польським королем, але у 1430 р. змушений був відступити йому Кременець та Браслав, залишившись володарем на Збаражі, Вишневеці, Колодні та Снулижничках. Від цього Федька та його сина Данила, або Дашка (напевне, Стрийковський мав на увазі кн. Дашка Фе-

доровича Острозького), і походили кн. Збаразькі та Вишневецькі [27, s. 101-102]. Пузина надає важливого значення також подібним відомостям у геральдичних працях Папроцького (1584 р.) та Кояловича (середина XVII ст.) [15, s. 12], хоча вони, без сумніву, запозичені з хроніки Стрийковського.

В той же час нам відома оригінальна грамота 1434 р., в якій кн. Федько Несвідський, присягаючи на вірність королю Владиславу, називає себе старостою Кременецьким та Браславським, а своїми особистими володіннями – волості Збаразьку, Вінницьку, Хмельницьку та «вислугу» Соколець [4, s. 129-130, № 71]. Як бачимо, мова йде саме про ті міста, які, за Стрийковським, отримав у 1393 р. батько Федька, Дмитро-Корибут. Звідси Пузина робить висновок, що Стрийковський (повідомлення якого він, щоправда, передає неточно) був «досконало поінформований» з даного питання [15, s. 14, 44].

Вже К. Стадницький вважав, що відомості Папроцького та Стрийковського про другий уділ Дмитра-Корибута були штучно скомбіновані на підставі грамоти Федька Несвізького 1434 р., з метою довести походження кн. Збаразьких від Корибута [26, s. 107-108]. Більш конкретно ця думка викладена у З. Радзімінського, який, щоправда, приписував Стрийковському не створення версії про походження Збаразьких та Вишневецьких від Корибута, а лише комбінування «історичного доказу» на користь цієї, тоді вже офіційної версії [19, s. 143].

Дійсно, повідомлення Стрийковського про Браславський уділ Корибута належить до так званих «оригінальних» у його хроніці, тобто таких, які більше не зустрічаються у жодному джерелі; переважно вони є здогадами самого хроніста. Під 1434 р. Стрийковський повідомляє про арешт вел. князем Свитригайлом кн. Федька Корибутовича Несвізького та його визволення поляками, після чого він добровільно піддав королю Браслав і Кременець, які тоді ж отримав назад на праві дожиттєвого управління. Зміст цього повідомлення не залишає сумнівів, що його джерелом була грамота Федька 1434 р., про що свідчить і посилання хроніста на Кромера (який, як відомо, склав перший опис краківського Коронного архіву) [27, s. 194]. Отже, немає нічого дивного у тому, що Стрийковський, вважаючи кн. Федька, предка Збаразьких та Вишневецьких, Корибутовичем, на підставі документу 1434 р. сам «створив» уділ для його батька.

Але чому Федір Корибутович, чий володіння знаходились на півдні Волині та Східному Поділлі, називався князем Несвізьким? Й. Пузина дав на це питання досить «оригінальну» відповідь. Заперечуючи загально визнаний факт, що уділом Корибута був Новгородок-Сіверський, він вважав за такий Новгородок-Литовський. У документі 1388 р., де Корибут виступає з титулом «князь Новгородский и Северский», серед його бояр Пузина, через неправильну розстановку розділових знаків, вказує воєводу «Сіверського» (хоча це слово у списку бояр відсутнє) та воєводу Новгородського, який, отже, не міг бути воєводою Новгородка-Сіверського. Насправді у документі дійсно згадуються два воєводи, але обидва з Сіверщини – Трубецький та Новгородський [6, s. 89, № IX; 9, s. 38-39, № 20]. Далі Пузина пише, що після того, як Корибут у 1393 р. втратив Сіверське та Новгород-Литовське князівства, зі складу останнього він начебто зберіг крайні волості – на півночі Лоск, а на півдні Несвіж [15, s. 12-13].

Однак у 1380-х рр., за свідченням литовсько-руського літопису, Новгородком-Литовським володів Федір Коріатович, який звідти, після смерті старших братів, вирушив на Поділля. Пузина «розв'язує» і це питання: стверджує, що Федір Коріатович прибув на Поділля з Угорщини, з Мункача, а русько-литовський літопис мав на увазі прибуття туди з частини *Новгородка-Литовського*, тобто Несвіжу, Федора Корибутовича, якого хроніст сплутав з Коріатовичем! [15, s. 12-14].

Не варто казати, що таке довільне тлумачення джерел є абсолютно неприйнятним. З. Радзімінський у своїй першій статті навіть не став коментувати цей абсурд; навівши цитату з Пузини, він лише зазначив: «А зараз нехай Шановний Читач сам оцінить, наскільки той висновок Автора є обґрунтованим?» [19, s. 144]. А. Прохаска був більш «терплячим». Дослідник нагадав, що удільною столицею Корибута не лише литовсько-руський літопис (події 1382 р.), а й орденські хроніки називають *Новгородок-Сіверський*. Що стосується прибуття Федора Коріатовича на Поділля з угорського Мункача, то це твердження Пузини є абсолютно невірним, оскільки Коріатович утік до Угорщини вже *після* втрати Поділля у 1393 р. [13, s. 89-90]. Новгород-Литовським князівством Корибут володіти не міг. До того ж далеко не факт, що Несвіж входив до складу цього князівства.

3) Федір Корибутович та Федько Несвізький жодного разу, на жодному документі не виступають поряд, як дві різні особи, хоча обидва вони були прихильниками Свитригайла [1, s. 31; 15, s. 47]. Це дійсно так, і даний аргумент Баумгартена – Пузини у роботах наших попередників залишився без критики. Але слід зазначити, що на боці Свитригайла обидва князі знаходились дуже короткий час, з 1431 по вересень 1432 р. У вересні 1432 р. Федір Корибутович перейшов на сторону новопроголошеного великого князя Жигимонта Кейстуговича, оскільки виступив свідком його актів унії з Польшею від 15 жовтня 1432 та 20 січня 1433 р. [5, s. 81, 94, № 55, 59]. Тим часом Федько Несвізький у 1432 – 1434 рр. залишився одним з найвизначніших прихильників Свитригайла, про що збереглася велика кількість свідчень. Отже, в цей час вони просто не могли в документах згадуватися поруч. Це могло мати місце лише у 1431 – серпні 1432 р., коли з їх іменами відомо всього три документи. На два з них посилається Пузина як на важливий доказ своєї версії: свідком угоди з Тевтонським Орденом 1431 р., серед інших князів, виступив Федір Корибутович, а одним з поручителів дотримання угоди у 1432 р. – Федько Несвізький [15, s. 47]. Однак звернемося до тексту документів. З восьми князів, які підписали угоду 19 червня 1431 р. [7, s. 118, № 1545], поручителями на документі від 15 травня 1432 р. виступає *лише один* – Іван Семенович Путята, а поряд з ним – п'ятеро князів, які в угоді 1431 р. взагалі відсутні [7, s. 133, № 1603]. То чому ж Федір Корибутович, на відміну від інших шести свідків угоди 1431 р, необхідно мав підписати акт 1432 р., та ще й не як Федір Корибутович, а як Федько Несвізький?

4) М. Баумгартен звернув увагу на один документ, переказ якого наведено у старій роботі А. Коцебу та І. Данловича [7, s. 191, № 1592]. Мова йде про лист вел. князя Свитригайла до великого магістра з Волковицька від 8 лютого 1432 р., де між іншим повідомляється, що староста Подільський, звучи себе Федором Корибутовичем (лист якого тут додається), попереджає його про збройні приготування поляків. Оскільки старостою Свитригайла на Східному Поділлі у 1431 – 1434 рр. постійно був Федько Несвізький, то звідси випливає, що він є тотожним Федору Корибутовичу [1, с. 30, 32]. На це свідцтво звернув увагу і Й. Пузина, але аж у своїй третій статті [17].

Слід визнати, що наведений аргумент дійсно має важливе значення. Про згаданий лист Свитригайла знав уже Й. Вольф, який однак вважав, що слово «Корибутович» до імені Федора безпідставно додав сам Коцебу [29, s. 155]. Однак у 1913 р. редакція «Місячника геральдичного», бажаючи прояснити справу, запросила з Кенігсберзького архіву сам документ, і дійсно його отримала. Виявилось, що це був лист не Свитригайла, а фогта «tzum Braithean», посла Ордену у Свитригайла. До того ж він зберігся не в оригіналі, а в сучасній йому копії. Після основного змісту листа (про запланований з'їзд з королем Владиславом-Ягайлом під Луцьком) у копії вміщено наступний заголовок: «Також варто додати до цього листа слова старости Подільського («howptnan usz der Podolie»), звернені до великого князя». І далі наводиться текст листа цього старости, який називає себе «knyez Foedig Koribitowitz» [10, s. 190-191].

Отже, виявилось, що в копії документу старостою Подільським дійсно звався кн. Федір Корибутович. Цей факт справив на одного з опонентів Й. Пузини, А. Прохаску, настільки сильне враження, що він відмовився від свого попереднього переконання [14, s. 193-194]. Однак В. Семкович вважав, що заголовок до листа Федора Корибутовича, де він зветься старостою Подільським, в оригінальному документі був відсутнім і походить від переписувача, який вніс обидва листи до реєстру. Цей переписувач, «замкнений в мурах архівних» і не знайомий з тонкощами політичного життя, цілком міг припуститися помилки, сплутавши двох князів Федорів, які в той час обидва знаходились у таборі Свитригайла [23, s. 204; 24, s. 199].

Ми також вважаємо, що у копії згаданих листів допущено помилку, але, скоріш за все, дещо іншого характеру. Автором цієї помилки, вірогідніше, був не переписувач, а сам орденський посол. Зустрівши в руському оригіналі листа ім'я кн. Федька (який зазвичай називав себе лише по імені [29, s. 156]), посол прийняв його за більш відомого тоді у таборі Свитригайла Федора Корибутовича, і вніс у переклад тексту відповідне доповнення. Звичайно, ми усвідомлюємо, що таке припущення є «натягнутим»; але, з огляду на викладені нижче аргументи проти тотожності Федора Корибутовича та Федька Несвізького, з ним цілком можна погодитися.

5) У кн. Федора Корибутовича, як відомо, був брат Іван [3, с. 255]. Але брат Івашко був також і у кн. Федька Несвізького, про що він сам згадує у листі до Грицька Кірдеєвича 1434 р. [18, s. 114]. Чи можливий такий збіг, коли у двох князівських родинах одночасно існували брати з іменами Федір та Іван? В. Семкович вважав, що цілком можливий, на доказ чого навів ряд прикладів [24, s. 201]. Заперечення Й. Пузини, що наведені Семковичем шість (!) прикладів відносяться до середини – 2-ї половини XV ст., а не до його 1-ї половини [18, s. 114], серйозно сприймати не можна.

Переходимо до аргументації тих дослідників, які вважали Федора Корибутовича та Федька Несвізького двома різними особами.

1) У статті «Начало государей Литовскихъ», що міститься серед приписок до Воскресенського літопису, сини Корибута Іван, Жигимонт та Федір названі бездітними [3, с. 255]. Як добре відомо, у старих російських родоводах термін «бездітний» позначав відсутність лише чоловічого потомства, оскільки знамените «местничество» приймало до уваги лише спорідненість по чоловічій лінії. Але у Федька Несвізького були не лише сини, але й численні нащадки. На вказане джерело звернув увагу вже К. Стадницький; за його думкою, воно свідчить, принаймні, про те, що на момент складення родоводу ніхто з князівських родів нащадками Корибута себе не вважав [26, s. 105]. Цієї ж думки дотримувався Й. Вольф [29, s. 155].

Дійсно, автор «Начала», хоча й жив у Московській державі, був непогано знайомий з генеалогією литовсько-руських Гедиміновичів (див. родоводи Жеславських-Мстиславських, Чорторійських, Слуцьких). Відомий і час створення «Начала» – правління короля Жигимонта Старого (1506 – 1548), який у цьому джерелі прямо фігурує як «нинешний король» [3, с. 256]. Отже, у 1-й половині XVI ст. кн. Збаразькі та Вишневецькі нащадками Корибута Ольгердовича себе ще не вважали. Твердження Пузини, нібито «Начало» було створене у 1-й чверті XVII ст. [18, s. 107], значення не має, оскільки ґрунтується на пізніх редакціях цього джерела, де князівські родоводи були продовжені до вказаного часу.

2) Й. Вольф звернув увагу, що кн. Несвізькі згадуються у джерелах задовго до діяльності Федька [29, s. 156-157]. На це Й. Пузина зазначив, що у документах 1387 – 1388 рр. Григорій та Іван Несвізькі фігурують без князівського титулу (це дійсно так), а отже, були простими боярами; що стосується кн. Івана Несвізького з 1403 р., то його слід ототожнити з Іваном Корибутовичем [15, s. 9-11]. Але погодимося з тим, що наведений аргумент Вольфа особливого значення не має: якщо навіть у XIV – на початку XV ст. дійсно існували кн. Несвізькі, це не виключає можливості пізнішого переходу Несвіжу до синів Корибута, але тільки чисто теоретично.

3) З. Радзімінський звернув увагу на такий аргумент, як ієрархічний порядок князів-свідків на документах, де згадуються Федір Корибутович та Федько Несвізький. Дослідник зазначив, що порядкове місце Федора Корибутовича завжди відповідає його статусу члена правлячої династії Гедиміновичів, тоді як Федько Несвізький серед князів завжди згадується останнім [19, s. 145]. Це дійсно так. Почнемо з Федора Корибутовича. На угоді з Орденем 1422 р. свідки перелічені в такому порядку: Свитригайло Ольгердович (рідний брат короля Владислава-Ягайла) – Жигимонт Кейстутович (брат вел. князя Вітовта) – Олександр, Іван та

Андрій Володимировичі (старші онуки Ольгерда) – Федір Корибутович – Юрій Лугвенович (молодший онук Ольгерда) – Іван Sweszlaі – Семен Іванович (Гольшанський) – Іван Семенович (Баба Друцький) – Михайло Іванович староста Київський (Гольшанський) – Григорій Семенович – Іван Путятя (Друцький) [7, s. 80, № 1359]. На угоді 1431 р.: Семен Ольгердович (брат вел. князя Свитригайла) – Жигимонт Кейстутович (брат Вітовта) – Олелько Володимирович (старший онук Ольгерда) – Федір Корибутович – Семен та Михайло Івановичі (Гольшанські) – Іван Семенович (Баба) та Путятя Семеновичі (Друцькі) [7, s. 118, № 1545]. На акті унії 1432 р.: Олександр, Іван та Андрій Володимировичі (онуки Ольгерда) – Семен Іванович (Гольшанський) – Федір Корибутович [5, s. 81, № 55]. Це єдиний випадок, коли ієрархічний порядок свідків порушено, що не забарився відзначити Й. Пузина [16, s. 22]. Але недолік було «виправлено» вже в наступному уніонному акті 1433 р., де свідками виступають князі: Михайло, син вел. князя Жигимонта – Олександр, Іван та Андрій Володимировичі – Федір Корибутович – Семен Іванович (Гольшанський) – Олександр Нос [5, s. 94, № 59].

Переходимо до Федька Несвізького. Угоду перемир'я Свитригайла з королем Владиславом-Ягайлом за свідчили наступні князі: Жигимонт Кейстутович (брат Вітовта) – Олелько Володимирович – Юрій Лугвенович – Іван та Андрій Володимировичі (всі онуки Ольгерда) – Семко Іванович (Гольшанський) – Іван Путятя та Василь Семеновичі (Друцькі) – Федько Несвізький [7, s. 126, № 1562]. Поручителями за дотримання угоди з Орденем 1432 р. виступили: Іван та Андрій Володимировичі – Іван Семенович Путятя та Василь Семенович (Друцькі) – Гліб Кіндирович – Федько Несвізький [7, s. 133, № 1603].

Поза увагою З. Радзімінського залишився лист руських князів та панів 1433 р., адресований Базельському собору на захист вел. князя Свитригайла. Тим часом перелік князів у цьому листі яскравіше за все свідчить проти тотожності Федька Несвізького з Федором Корибутовичем. Отже, лист підписали (імена у старому французькому виданні сильно попсовані): «nos duces Javaslau Lengewenitiz nepos Regis Poloniae & magni ducis Swidrigal, Andreas Nichalawitiz etiam nepos Regis Poloniae & magni ducis Swidrigal, Iwan Seneanowitz (Баба Друцький), Michel Iwanowitiz (Гольшанський) wayerwoda in Lya, Iwan Pucaca Semanowitiz (Друцький) capitaneus Swialentzky, Andre Dymitrewitiz, Wolodiko Saroydawitiz, Fedor Neseawitizky capitaneus Podoliae» [28, s. 576]. Як бачимо, перші двоє князів тут конкретно названі племінниками короля Польського (Владислава-Ягайла) та вел. князя Свитригайла; мова йде про Ярослава, сина Лугвена Ольгердовича, та Андрія Михайловича – скоріш за все, сина Михайла Явнутовича Заславського, а отже, навіть не рідного, а двоюрідного племінника Ягайла та Свитригайла. Але Федір Корибутович також був їх племінником. То чому ж у листі про цю спорідненість не сказано стосовно Федора Несвізького, який, більше того, серед князів згаданий на самому останньому місці? Цілком очевидно, що кн. Несвізький не міг бути Корибутовичем, а його статус був на порядок нижчим, ніж «принців крові» – князів-Гедиміновичів.

Останній факт, як відзначив З. Радзімінський, знайшов відображення і в тому, як називали самі себе обидва князі. Федір Корибутович в усіх документах зветься саме так – повним іменем та по-батькові, і лише одного разу, та й то у Хроніці Длугоша – «Chbotko Koributh». Федько ж Несвізький, «немов би задля відрізнення від Корибутового сина», жодного разу не називається по-батькові, завжди виступаючи саме з такою «зменшувальною» формою свого імені, і лише одного разу – з повною [21, s. 200].

4) З. Радзімінський, аналізуючи згадки про Федька Несвізького та Федора Корибутовича протягом 1432 р., дійшов висновку, що мова у них не може йти про одну й ту ж особу. В той час, коли Федько Несвізький, староста Браславський Свитригайла, судячи з усього, захищав Східне Поділля від поляків, Федір Корибутович переходить на сторону новопроголошеного вел. князя Жигимонта Кейстутовича. Принаймі, 15 жовтня 1432 р. він виступає свідком на акті Жигимонта про відновлення унії з Польшею. А всього через місяць знову бачимо Федька на Поділлі, знову на стороні Свитригайла: він воює з поляками і 30 листопада примушує їх до великої битви на р. Морахві. Чи міг Федько, зрадивши Свитригайла, невдовзі після 15 жовтня зрадити і Жигимонта, ще до 30 листопада повернувшись на Поділля у якості старости Свитригайла? Радзімінський вважає, що не міг [20, s. 146]. Однак Й. Пузину це не переконало [16, s. 24]. Тоді «на захист» Радзімінського виступив такий авторитет, як А. Прохаска. Зокрема, він підкреслив, що Длугош повідомляє про постійні сутички Федька з поляками на Поділлі *задовго* до битви на Морахві; та й сама ця битва була лише *підсумком* тривалої кампанії: поляки беруть один за одним подільські замки, Федько палить свій Браслав і рятується втечею, закликає на допомогу татар та волохів, і лише потім наздоганяє поляків на Морахві. Прохаска доходить висновку, що між кінцем жовтня і 30 листопада всі ці події поміститися не могли [13, s. 92].

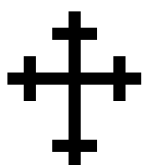
В своїй останній статті Пузина, очевидно, розуміючи правоту своїх опонентів, пропонує інше «пояснення» протиріччя. Тепер він вже не говорить про повернення Федька до Свитригайла, стверджуючи, що під час листопадової кампанії той «діяв безсумнівно на власну руку та у власних інтересах, але служачи номінально Жигимонту, а може навіть за його мовчазною згодою!» [18, s. 112]. Це при тому, що Длугош чітко говорить про Федька як про намісника Свитригайла [8, s. 451], та і в орденських джерелах, які повідомляють про битву на Морахві, противником поляків названий «herczog Fetke in Podilan Swidrigals hauptman» [22, s. 499]. Цілком неймовірно, щоб васал Жигимонта, хай і номінальний, бився з поляками – його найближчими союзниками та покровителями, що йшли на Поділля реалізувати один з пунктів акту від 15 жовтня, який підписав Федір Корибутович!

Якщо бути точним, то за умови тотожності Федька Несвізького з Федором Корибутовичем доведеться визнати, що протягом 1432 – 1435 рр. він зраджував своїх сюзеренів аж шість разів. Вперше Федір Корибутович зрадив Свитригайла у серпні/вересні 1432 р., після чого у Городні підписав акт унії Жигимонта з Польшею від 15 жовтня [5, s. 81, № 55]. Відразу після цього зрадив Жигимонта, і листопаді воює з поляками у якості подільського старости Свитригайла. Десь через місяць вдруге зраджує Свитригайла, причому з

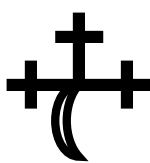
Поділля блискавично перебирається до етнічної Литви: вже 20 січня 1433 р. Федір Корибутович у Троках підписує другий акт унії Жигимонта з Польшею [5, s. 94, № 59]. Відразу вдруге зраджує Жигимонта, оскільки 18 лютого згадується на боці Свитригайла, якому потім служив протягом півтора років. У вересні 1434 р. Федько приносить присягу королю Польщі, ворогу Свитригайла. Нарешті, зраджує і його: 1 вересня 1435 р. Федір Корибутович під Вількомиром б'ється на боці Свитригайла, потрапивши в полон до Жигимонта [21, s. 196-199].

Як бачимо, «Федора-Федька Корибутовича Несвізького» (як його називає Пузина) слід було б визнати абсолютно безпринципним хамелеоном. Сам по собі факт шестиразової зради за чотири роки є майже неможливим. І точно неймовірним, якщо прийняти до уваги (спостереження З. Радзімінського), що в акті присяги польському королю, від вересня 1434 р., сам кн. Федько двічі підкреслює факт своєї *вірної* служби Свитригайлу, котрий не оцінив його заслуг, наказавши кинути до в'язниці та засудивши до смертної кари. Який був сенс підкреслювати цей факт, коли б раніше Федько двічі зраджував Свитригайла? [21, s. 199]. Тим часом, якщо визнати Федька Несвізького та Федора Корибутовича двома різними особами, то виявиться, що Федько дійсно був вірним васалом Свитригайла, зрадивши його всього один раз, та й то напівпримусово.

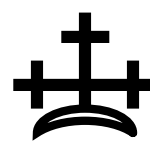
5) Дуже важливим аргументом проти тотожності Федька Несвізького та Федора Корибутовича є сфрагістичний матеріал, на що звернув увагу В. Семкович. За щасливим збігом обставин нам відомі печатні знаки як кн. Несвізьких, так і Корибутовича. Перші наведено у геральдично-сфрагістичних записках Я. Замойського, складених у XVI ст. на основі документів Краківського коронного архіву. Найстаршим є знак Івана Несвізького, який був зображений на його печатках, привішених до документів 1387 та 1388 рр. Цей знак представляє собою хрест, кожна з вершин якого, у свою чергу, є перехрещеною меншими хрестами (див. схематичний рис. 1) [12, s. 61, 62; 23, s. 202]. Печатка кн. Федька Несвізького, привішена до документу 1434 р., містила на собі дуже подібний знак, який відрізняється лише тим, що нижня, одна з чотирьох вершин основного хреста замінена на півмісяць «рогами» вправо (див. рис. 2) [12, s. 63]. «Подібність знаків Івана і Федька Несвізьких (...) є такою вражаючою, що наводить на думку, що Федько Несвізький був сином Івана Несвізького». «Тип гербового знаку Івана і Федька Несвізьких, тобто хрест з перехрещеними сторонами, повторюється пізніше у гербі Збаразьких, походження яких від Федька Несвізького є доведеним (...) Різниця між гербом Федька Несвізького та гербом його нащадків, кн. Збаразьких, полягає лише в положенні півмісяця» [23, s. 203] (герб Збаразьких див на рис. 3).

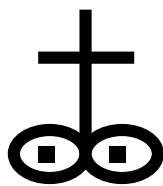
1

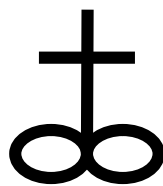
2

3

4

5

Печатка кн. Федора Корибутовича збереглася, причому в дуже непоганому стані, з іменем та батькові власника, в оригіналі – на акті 20 січня 1433 р. Зображений на ній знак належить до зовсім іншого типу, ніж знак кн. Федька Несвізького, хоча хронологічно різниця між ними складає всього один рік. Він представляє собою, умовно кажучи, покладену на бік вісімку, посередині над якою встановлено звичайний, не перехрещений хрест (див. рис. 5) [11, s. 234; 23, s. 203; 25, s. 119]. Звідси В. Семкович ставить цілком логічне питання: «Чи можна припустити, щоб Федько Несвізький, коли б він мав бути ідентичним з Корибутовичем, успадкувавши від предків знак у вигляді хреста з перехрещеними сторонами, яким печатався ще у 1434 р. і який переказав своїм нащадкам, рік перед тим мав його порушити та вжити цілком іншого знаку?» Очевидно, що з таким припущенням погодитися неможливо [23, s. 204].

Однак і це не переконало Й. Пузину, який щодо сфрагістичної сторони проблеми зазначив лише, що «представляється вона насправді зовсім інакше, ніж її мій преопонент зображує» [18, s. 105]. І це все! Дріб'язково «придираючись» до Семковича стосовно інших, цілком другорядних деталей, Пузина з 15 сторінок своєї статті на основний аргумент опонента відповів лише наведеною цитатою. В даному випадку яскраво проявилася «наукова об'єктивність» Пузини, одна зі складових якої – це повна нездатність визнавати свої помилки, навіть цілком очевидні. І можна зрозуміти В. Семковича, який не визнав за потрібне продовжувати полеміку з паном Йозефом.

Сфрагістичні спостереження В. Семковича остаточно підтверджуються джерелом, яке залишилось поза увагою польської історіографії. Мова йде про сіверські монети Дмитра-Корибута Ольгердовича, на лицьовій стороні яких читається напис «Д КОРИБТВО», а на зворотній зображено знак, практично ідентичний знаку Федора Корибутовича. Вся різниця між ними полягає в тому, що у першому всередині кілець «вісімки» поміщено по крапці (див. рис. 4) [2, с. 20-21]. Звідси цілком зрозуміло, що Федір Корибутович не міг протягом двох років «експериментувати» зі своїм печатним знаком, оскільки практично без змін успадкував його від батька, Дмитра-Корибута.

б) Нарешті, В. Семкович ввів до наукового обігу кілька оригінальних документів, з яких видно, що Федір Корибутович синів не залишив, а отже, не може бути ототожнений з Федьком Несвізьким – предком Збараських та Вишневецьких (згодом дослідник прийняв участь і в повній публікації цих документів). Найважливіше значення має грамота 1444/47 р. Анастасії, вдови Федора Корибутовича; у ньому ця княгиня, повідомляючи про видання своєї дочки Анни за Петра Монтигирдовича, маршалка земського, декларує передачу їм обом замку Лосеска (Лоска, в Ошмянському повіті на Литві). Причому Петро зобов'язується Анастасію «кормити до живота і чтити, каць жо то матьки родителя своего», а її двох інших дочок, Василю та Марію, видати заміж «пакъ отцю детьми своими». До речі, ця грамота запечатана печаткою, відбиток якої ідентичний знаку на печатці Федора Корибутовича 1433 р. [9, с. 213, № 189]. З інших документів показово є грамота княгині Анни до вел. князя Олександра 1492/93 р., де вона, зазначаючи, що після смерті «некому ся моею душею печаловать, не маю жаднаго прирощеного себе, лише пана Петра воеводи Троцького», повідомляє про заповіт йому свого маєтку Лоска; при цьому підкреслює, що дід Петра Яновича – пан Петраш, перший чоловік Анни, – власним коштом видав заміж двох її сестер [9, с. 453-454, № 453].

Як зазначив В. Семкович, грамота 1444/47 р. свідчить про існування лише трьох дочок Федора Корибутовича, тобто відсутність у нього нащадків чоловічої статі, які напевне повинні були б згадуватися у документі. Тільки цим можна пояснити, чому княгиня Анастасія заповіла Лоск зятеві, причому віддала себе і всіх своїх дочок під його опіку, як матір синові і дітей батькові. Адже за наявності сина Федора Корибутовича саме він мав би стати опікуном своєї матері та сестер. Окрім того, Семкович звернув увагу на один судовий документ 1505 р. про суперечку за Лоск, яким тоді володіли Станіслав Кішка (зять Петра Яновича); з нього довідуємося, що про свої права на цей замок заявив кн. Іван Ярославич, оскільки його дружина була (по матері) онучкою Марії Корибутівни. Очевидно, що в даному випадку кн. Іван (точніше, його дружина) виступав у якості найближчого родича Анни Федорівни Корибутівни, останньої «цілком» законної володарки Лоска. Але як це було б можливо, коли б у Федора Корибутовича існували прямі нащадки по чоловічій лінії – Несвізькі-Збараські? Адже за правом «близькості» вони повинні були мати перевагу не лише перед Кішками, але і перед Монтигирдовичами [24, с. 204-207].

Контраргументи, які проти спостережень В. Семковича навів Й. Пузина, по своїй суті нічого не доводять. Головний з них – твердження, нібито дружина Федора Корибутовича, Анастасія, володіла Лоском лише у якості «віна» та «вдовиного стільця». Пояснюючи відсутність у документі 1444/47 р. згадки про синів кн. Федора, Пузина схиляється до думки, що вони були тоді малолітніми і самі потребували опіки [18, с. 109-110]. Але ж у такому разі Анастасія, напевне, мала віддати їх, разом з дочками, також під опіку свого зятя Монтигирдовича. А як бути з заявою Анни Федорівни у 1492/93 р. про те, що вона не має жодного родича, крім пана Петра – онука свого першого чоловіка від його першого шлюбу? Чи могла вона так говорити, маючи найближчою ріднею кн. Збараських, онуків нібито свого рідного брата, кн. Василя Федьковича Несвізького?

Отже, підсумовуючи все вищесказане, можна з цілковитою впевненістю констатувати, що кн. Збараські та Вишневецькі до династії Гедиміновичів не належали. Твердження про їх походження від Дмитра-Корибута Ольгердовича є помилкою або вигадкою середини XVI ст. Вважаємо, що після ознайомлення з наведеними аргументами навряд чи в когось можуть залишатися сумніви у тому, що версія М. Баумгартена та Й. Пузини, які намагалися довести тотожність кн. Федька Несвізького з Федором Корибутовичем, об'єктивної критики витримати нездатна. Що ж стосується справжнього походження кн. Несвізьких, Збараських та Вишневецьких, то це питання буде темою нашої наступної статті.

Джерела та література

1. Баумгартен Н. А. фон. Происхождение князей Вишневецких, Збаражских и Воронежских / Н. А. фон Баумгартен // Летопись Историко-родословного общества в Москве. – 1910. – Вып. 4. – С. 27-32.
2. Ильин А. А. Классификация русских удельных монет / А. А. Ильин. – Л. : Изд.-во АН СССР, 1940. – Вып. 1. – 44 с., 13 л. табл.
3. Полное собрание русских летописей. – СПб. : В типографии Э. Праца, 1856. – Т. VII. Летопись по Воскресенскому списку. – X, 350 с.
4. Розов В. Українські грамоти / В. Розов. – К. : З друкарні Української АН, 1928. – Т. 1. XIV в. та перша половина XV в. – 4, 176, 75, IX с.
5. Akta unji Polski z Litwą. 1385 – 1791 / [wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz]. – Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1932. – LVI, 571 s.
6. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / [wyd. pod kier. Z. L. Radziminskiego]. – Lwów : Z drukarni insyytutu Stauropigianskiego, 1887. – Т. I. – XXIX, 204 s.
7. Daniłowicz I. Skarbiec diplomatów papieżkich, cesarskich, krolewskich, książęcych... / I. Daniłowicz. – Wilno : W drukarni A. H. Kirkora, 1862. – Т. II. – [4], 370 s.

8. Długosz J. *Dziejów Polskich ksiąg dwanaście* / [przekład K. Mecherzynskiego] / J. Długosz. – Kraków : W drukarni «Czasu», 1869. – T. IV. Ks. XI, XII. – [8], 678, 23 s.
9. *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskiej* / [wid. J. Fijalek i W. Semkowicz]. – Kraków, 1932-1948. – T. I. – [4], 771 s.
10. List wojta z Bratjanu do Wielkiego Mistra zakonu z dnia 8 lutego 1432 r. // *Miesięcznik Heraldyczny* (далі – МН). – 1913. – № 11-12. – S. 191-192.
11. Piekosiński F. *Heraldyka polska wieków średnich* / F. Piekosiński. – Kraków : Z drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1889. – [2], 487 s.
12. Piekosiński F. *Studia, rozprawy i materyaly z dziedziny historii polskiej i prawa polskiego* / F. Piekosiński. – Kraków, 1907. – T. VII. – Z. 2. – 138 s.
13. Prochaska A. Czy możliwa jest identyczność kniazów Nieswieskich z Korybutowiczami / A. Prochaska // МН. – 1912. – № 5-6. – S. 88-92.
14. Prochaska A. O identyczności ks. Fedka Nieswizkiego z Fedorem Korybutowiczem / A. Prochaska // МН. – 1913. – № 11-12. – S. 192-194.
15. Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego / J. Puzyna // МН. – 1911. – № 1-2. – S. 6-15; № 3-4. – S. 43-47; № 5-6. – S. 74-82.
16. Puzyna J. W sprawie Fedka Nieswizkiego / J. Puzyna // МН. – 1912. – № 1-2. – S. 18-26; № 3-4. – S. 58-65.
17. Puzyna J. Nieco faktow do sprawy Fedka Nieswizkiego / J. Puzyna // МН. – 1913. – № 9-10. – S. 145-151.
18. Puzyna J. *Korybutowicze Nieswizcy* / J. Puzyna // МН. – 1930. – № 6. – S. 105-119.
19. Radziminski Z. L. W sprawie pochodzenia Fed'ka Nieswizkiego / Z. L. Radziminski // МН. – 1911. – № 9-10. – S. 142-150; № 11-12. – S. 182-185.
20. Radziminski Z. L. Jeszcze w sprawie Fed'ka Nieswizkiego / Z. L. Radziminski // МН. – 1912. – № 5-6. – S. 93-95.
21. Radziminski Z. L. Itinerarze kn. Fedora Korybutowicza i kn. Fedka Nieswizkiego / Z. L. Radziminski // МН. – 1913. – № 11-12. – S. 194-200.
22. *Scriptores rerum Prussicarum*. – Leipzig : Verlag von. S. Hirzel, 1866. – Bd. 3. – VI, 730 s.
23. Semkowicz W. *Korybutowicze i Nieswizcy w swietle sfragistyki* / W. Semkowicz // МН. – 1913. – № 11-12. – S. 200-204.
24. Semkowicz W. *Losk i wygasniecie Korybutowiczow* / W. Semkowicz // *Rocznik towarzystwa heraldycznego we Lwowie*. – Krakow, 1926. – T. VII. – S. 197-209.
25. Sochaniewicz K. *Przyczynek do rozwoju herbu ksiazat Zbarazkich* / K. Sochaniewicz // МН. – 1914. – № 5-6. – S. 118-120.
26. Stadnicki K. *Bracia Władysława-Jagielly Olgerdowicza króla Polski, wielkiego xięcia Litwy* / K. Stadnicki. – Lwów : Z drukarni Zakładu Narod. im. Ossolinskich, 1867. – 416, 38 s.
27. Strykowski M. *Kronika polska, litewska, zmodska i wszystkiej Rusi* / M. Strykowski. – Warszawa, 1846. – T. II. – [4], 572 s.
28. *Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium amplissima collectio* / [Ed. E. Martene, U. Durand]. – Parisiis, 1733. – T. VIII. – LIV, 1564, [34] s.
29. Wolff J. *Rod Gedimina* / J. Wolff. – Krakow : W drukarni Wl. L. Anczyca i Spolki, 1886. – VIII, 172 s.

Крилова А.М.

УДК 930.2 (477.7)

ОПИСОВО-СТАТИСТИЧНІ ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ ЗЕМЕЛЬНОЇ ПОЗИКИ ЯК ДжЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ ТА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я

Інтенсифікація процесу мобілізації земельної власності після реформ 1860-1870-х років, обумовила потребу в детальних даних по характеристиці окремих землеволодінь на рівні регіонів. Операції по переходу землі від одного власника до іншого шляхом купівлі-продажу потребували реальної земельної оцінки. Крім того, в країні існувала потреба встановлення правильних основ оподаткування.

Оцінка землеволодінь ініціювалися на державному рівні і здійснювалися системою позикових установ – Товариством взаємної земельної позики і Дворянським та Селянським земельними банками. Основною метою цих робіт було виявлення економічного стану окремих земельних ділянок, з метою їх подальшої оцінки.

Описово-статистичні документи, які формувалися в процесі оцінки землі, є важливим джерелом дослідження землеволодінь та землекористування на регіональному рівні.

Особливо актуальним дослідження цього комплексу джерел стає для поліетнічних та полікультурних регіонів із складною історією заселення та господарського освоєння, яка вплинула на багатогранність земельних відносин на їх території. Одним з таких регіонів є Північне Приазов'я, до якого ми відносимо Мелітопольський та Бердянський повіти Таврійської губернії, а також Олександрівський, Бахмутський та Маріупольський повіти Катеринославської губернії.

Таким чином, об'єктом нашого дослідження є оціночні операції позикових установ, а предметом - комплекс первинних описово-статистичних документів, які формувалися в процесі їх проведення.